

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

VILNIAUS

1. Įvadas

2. Šaltiniai. Literatūra. Žodynai

3. Pasirinkimas

4. Aprašai bei lot

VILNIAUS MAGDEBURGINIS TEISMAS

ВИЛЕНСКИЙ МАГДЕБУРГСКИЙ СУД

Fondas Nr. 22

Aprašas Nr. 1

1486 - 1799

Sudarė A. Baniusevič

IVADAS

Vienas svarbiausių Lietuvos miestų istorijos šaltinių yra miestų savivaldos institucijų aktų knygos. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) savivaldos organus turėjo tik miestai, besinaudojantys Magdeburgo teise. Magdeburgo teisė, „Saksų veidrodis“ – tai XIII a. sudarytas vokiečių teisės rinkinys, tapęs pavyzdžiu daugumos Lenkijos ir LDK miestų vidaus tvarkai.

1387 m. didysis kunigaikštis Jogaila savo privilegija suteikė Vilniui Magdeburgo teisę¹. Tai reiškė LDK aukščiausios valdžios leidimą Vilniui naudotis vokiečių miesto teisyne, už žemės nuosavybę ir už verslus atliekant prievolės tiesiogiai didžiajam kunigaikščiui. Ši privilegija sostinei, kartota vėlesnių LDK valdovų, sudarė galimybes turėti miesto valdybą (magistratą), atskirą teismą, kurti amatininkų ir pirklių susivienijimus: cechus ir gildijas.

1432 m. Žygimanto Kęstutaičio privilegijoje pirmą kartą minimi Vilniaus miesto pareigūnai: vaitas, burmistrai, tarėjai². Vaitą (šaltiniuose lot. *advocatus*), dažniausiai bajorą, iki gyvos galvos skyrė didysis kunigaikštis. Todėl, būdamas vienu svarbiausių miesto vykdomosios valdžios atstovų, vaitas greta vykdė ir valdovo vietininko Vilniuje pareigas. Viena pagrindinių jo veiklos sričių buvo teisminės funkcijos. Vaito teismas sprendė baudžiamąsias miestiečių bylas, o magistrato (miesto valdybos) teismas, kurį sudarė iš pirklių ir amatininkų renkami 2 burmistrai ir 11 tarėjų, nagrinėjo civilines bylas, taip pat tvarkė miesto administracijos, ūkio ir finansų reikalus. Taigi, greta vienu metu veikė du – vaito ir magistrato – miestiečių juridinius ginčus sprendžiantys teismai.

Iki XVI a. vidurio vaito valdžia Vilniuje buvo beveik neribota. Vaitas, nagrinėdamas miestiečių bylas, savo teisme sprendimus priimdavo pats asmeniškai. Jis galėjo skirti visokias bausmes, tame tarpe ir mirties bausmes pakariant, pasmeigiant ant kuolo, ketvirčiojuojant. Vaito veiksmus galima buvo apskusti tik didžiajam kunigaikščiui, todėl magistratas nuolat siekė, kad vaitas nors dalinai būtų nuo jo priklausomas. 1536 m. magistratas išrūpino iš Žygimanto Senojo privilegiją, kurią galima laikyti miesto statutu³. Toje privilegijoje visų pirma buvo tvirtinamas burmistrų ir tarėjų skaičius, nustatoma jų „sėdėjimo“ ir atlyginimo tvarka, apribota magistrato narių giminystė: „taryboje ir teisme negali dirbti tėvas su sūnumi arba brolis su broliu“⁴. Be to, privilegijoje minima suolininkų (lot. *scabine*) institucija. Nuo šiol suolininkai kartu su vaitu rotušėje (magistrato pastate) dalyvaudavo teismo posėdžiuose ir sprendė svarbiausias miestiečių bylas. 1551 m. Žygimantas Augustas patvirtino vaito-suolininkų teismo nuostatus, dar vadinamus vilkierais⁵.

Vaitas be suolininkų galėjo spręsti bylas, kuriose ieškinys ne didesnis kaip 10 kapų grašių. Tokias bylas vaitas dažniausiai sprendė savo namuose, dėl to jos buvo vadinamos namų teismu. Kadangi vaito ir suolininkų teismo veiklą reglamentavo Magdeburgo teisė, be to, tai buvo pirminė miestiečių juridinius klausimus sprendusi įstaiga, jai prigijo magdeburginio teismo pavadinimas. Vaitui ir suolininkams magistratas algos nemokėjo, jie gyveno iš teismo pajamų. Buvo nustatytas mokestis net už teismo sprendimo teksto perskaitymą; kuo ilgesnis tekstas, tuo daugiau reikėjo mokėti. Magistratas neturėjo teisės spręsti klausimų, kurie buvo magdeburginio

¹ Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai – V; 1979, p. 190.

² Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1841. T. 3, p. 219.

³ Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1841. T. 3, p. 209.

⁴ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos – V; 1968, p. 69.

⁵ Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu Wilnowi nadanych – Wilno, 1788. p. 299 – 312.

(vaito-suolininkų) teismo kompetencijoje. Tačiau realiai praktikoje bylos dažnai pakliūdavo iš vieno teismo į kitą. Tai sąlygojo ta aplinkybė, kad vaitas – bajoras, ir magistrato nariai – žygimantas Augustas suteikė Vilniaus magistrato pareigūnams bajorystės luomui būdingas privilegijas, o 1610 m. Vilnius išsikovojo teisę pasiūlyti į vaito vietą 4 savo kandidatus, iš kurių vieną LDK didysis kunigaikštis ir skyrė. Taip buvo padėtas taškas Vilniaus magistrato ir vaito priešpriešoje⁶.

Magdeburginis teismas sprendė baudžiamąsias ir su jomis susijusias civilines miestiečių bylas. Apskūsti magdeburginio teismo nuosprendį galima buvo magistrato, o po to LDK Dvaro asesorių teismui. 1794 m., prijungus LDK prie Rusijos imperijos, magdeburginiai teismai veikė iki 1876 m.

Magdeburginio (vaito-suolininkų) teismo veikla atsispindi jo aktų knygosė. Šis teismas nagrinėjo miestiečių bylas dėl nužudymų, užpuolimų, vagysčių, įžeidimų, burtų, taip pat dėl skolų negražinimo, samdos, darbo, prekybos sutarčių netesėjimo ir kt. Jo kompetencijoje buvo taip pat įvairių sutarčių įforminimas: nekilnojamo turto, t. y., sklypų ir pastatų mieste pirkimo-pardavimo ir dovanojimo aktai; testamentai; prekybiniai sandėriai; samdos, darbo ir kt. sutartys; retkarčiais įrašomi miestiečių turto inventoriai. Šie dokumentai yra svarbūs šaltiniai, tyrinėjant Vilniaus miesto istoriją, socialinius-teisinius miestiečių santykius, nusikalstamumą, buitį, papročius ir kt.

XIX a. antroje pusėje Lietuvoje panaikinus magdeburginius teismus, jų bylos buvo pervežtos į Vilniaus Centrinį senųjų aktų archyvą. N. Gorbačevskio ir I. Sprogio senųjų aktų kataloguose nurodytos 25 bylos, priklausančios Vilniaus magdeburginiam teismui (Gorb. Nr. 5345 – 5369, Spr. Nr. 5333 – 5357)⁷.

1983 m. Lietuvos centriniam valstybiniam istorijos archyve buvo atliktas Vilniaus magdeburginio teismo fondo Nr. 22 bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas ir paieška. Patikrinimas parodė, kad pagal I. Sprogio katalogą faktiškai yra 24, antrame apyraše – 6, trečiame apyraše – viena byla. Nustatyta, kad pagal I. Sprogio katalogą trūksta vienos bylos. Tai byla Nr. 5336 (Gor. Nr. 5348). Ji buvo išbraukta iš archyvo apskaitos, kaip nerasta paieškos metu.

Šiuolaikiniai senųjų aktų apskaitos tvarkymo ir tobulinimo uždaviniai, N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų trūkumai ir neišbaigtumas paskatino imtis naujo sisteminio senų dokumentų tyrinėjimo. Vienas iš uždavinių – LDK institucijų fondų atskirų apyrašų kūrimas ir tobulinimas.

Atlikus Vilniaus magdeburginio teismo fondo Nr. 22 pirmo apyrašo bylų inventorizaciją, nustatyta, kad jame yra 25 saugojimo vienetai. Dalis apyrašo bylų dėl blogo fizinio stovio restauruotos. Tai bylos pagal I. Sprogio katalogą Nr. 5333, Nr. 5334, Nr. 5335, Nr. 5338, Nr. 5341, o byla Nr. 5342 dėl didelės apimties suskaidyta į dvi dalis, kurios kiekviena gavo atskirus inventorinius numerius.

Vilniaus magdeburginio teismo F. Nr. 22 pirmam apyrašui priklausančios bylos yra vienodo dokumentų tipo. Tai vaito-suolininkų teismo tvirtinamųjų aktų knygos. Dokumentų chronologinės ribos 1486 – 1799 metai. Beveik visos knygos turi XIX a. I-oje pusėje sudarytus jose esančių teismo bylų rejestrus arba netgi vidaus apyrašus. Keletas bylų neatitinka I. Sprogio ir N. Gorbačevskio kataloguose pateiktamų dokumentų datų. Nuo 1663 m. įrašai knygosė eina nuosekliai pamečiui, o iš XV a. – XVII a. I-osios pusės laikotarpio išlikusios tik dvi bylos. Dauguma XV – XVII a. magdeburginio teismo dokumentų parašyti lotynų kalba. Tai galima paaikškinti tuo, kad šis teismas savo praktikoje, skirtingai nuo kitų LDK teismų, taikė ne Lietuvos

⁶ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos – V; 1968. p. 66.

⁷ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. p. 177.
Опись документов Виленского Центрального архива древних актовых книг / сост. И. Спрогис – Вильна, 1901 – 1913. p. 189 – 190.

Statuto nuostatus, o Magdeburgo teisę. Šalia galima rasti įrašų, parašytų lenkų, senąja baltarusių, rečiau vokiečių kalbomis. Lenkų kalba magdeburginio teismo raštvedyboje įsivyrąja tik XVIII a. I-oje pusėje.

Atlikus bylų fondavimą, nustatyta, kad Vilniaus magdeburginio teismo fondo Nr. 22 pirmame apyrašė yra tik viena nefondinė byla. Tai Vilniaus apeliacinio teismo aktų knyga, pagal I. Sprogį bylos Nr. 5355. Apeliacinis arba aukščiausias miestų teismas buvo įkurtas 1791 m. Jis vykdė reorganizuoto LDK Dvaro asesorių teismo funkcijas. Ten patekdavo miestiečių apeliacijos dėl magdeburginio ar magistrato teismų nuosprendžių.

Vilniaus magdeburginio teismo fondas Nr. 22 ateityje bus toliau tyrinėjamas ir tobulinamas, sudarant smulkias vietovardžių, asmenvardžių ir temines-dalykines rodykles.

1. *Statut B. Magdeburgische Recht* - Warszawa, 1834.

2. *Statut apeliacyjny wileński* - Warszawa, 1791, D. Rozdział I - Wilno, 1902, p. 24-25.

3. *Statut 1791* - Warszawa, 1834, D. Rozdział I - Wilno, 1902, p. 24-25.

4. *Statut apeliacyjny wileński* - Warszawa, 1791, D. Rozdział I - Wilno, 1902, p. 24-25.

5. *Statut apeliacyjny wileński* - Warszawa, 1791, D. Rozdział I - Wilno, 1902, p. 24-25.

6. *Statut apeliacyjny wileński* - Warszawa, 1791, D. Rozdział I - Wilno, 1902, p. 24-25.

ŠALTINIAI

1. Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych – Wilno, 1788.
2. Groicki B. Artykuły prawa magdeburgskiego – Warszawa, 1954.
3. Lietuvos centrinio valstybinio archyvo fondų žinynas / red. D. Butėnas – Vilnius, 1990, p. 18 – 32.
4. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai / red. J. Žiugžda – Vilnius, T. 1. Feodalizmo laikotarpis. 1955.
5. Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872, p. 177.
6. Описание документов Виленского центрального архива древних актовых книг / сост. И. Спрогис – Вильна, 1901 – 1913, p. 189 – 190.
7. Рубинштейн С. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 гг. – Вильна, 1894.

LITERATŪRA

8. Baliński M. *Historia miasta Wilna – Wilno, 1836*. T. 1 – 2.
9. Burbianka M. *Geneza urzędu wójtowskiego w Wilnie* // *Alma Mater Vilnensis*, z. 10, Wilno, 1932.
10. Butėnas D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII – XVIII a.* – Vilnius, 1997.
11. Jablonskis K. *Istorija ir jos šaltiniai* – V., 1979.
12. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos* – V., 1968.
13. Kiaupa Z. *Vilniaus ir Kauno vaitų teisminės galios XV – XVII amžiais* // *Mokslų Akademijos darbai*, serija A, 1974, Nr. 4.
14. Kiaupa Z. *1551 ir 1620 m. Vilniaus vilkierai ir jų taikymas LDK miestuose* // *Jaunųjų istorikų darbai*. Pirmoji knyga. V., 1976, p. 41 – 51.
15. Kraszewski J. *Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1840 – 1842*. T. 1 – 4.
16. Kryževičius V. *Lietuvos privilegijuotieji miestai* – V., 1981.
17. Limanowski M. *Najstarsze Wilno* // *Wilno i Ziemia Wileńska – Wilno, 1930*. T. 1, p. 127 – 142.

ŽODYNAI

18. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – Warszawa, 1893. T. 13, p. 492 – 533.
19. Горбачевский Н. Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского – Вильна, 1874.
20. Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов – Санкт-Петербург, 1810.

¹ Delenda K. *Wojna i wojenne sztuki* – W, 1974, p. 199.

² Kowalewski A. *Wojna od początków wojny do roku 1770* – W, 1941, t. 1, p. 275.

³ Kowalewski A. *Wojna od początków wojny do roku 1770* – W, 1941, t. 1, p. 299.

⁴ Delenda K. *Wojna i wojenne sztuki* – W, 1974, p. 62.

⁵ Delenda K. *Wojna i wojenne sztuki* – W, 1974, p. 199.

⁶ 200 – 212.

ВВЕДЕНИЕ

Одним из важнейших источников истории городов Литвы являются акты, книги учреждений городских самоуправлений. В Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) свои самоуправления имели города, которые пользовались магдебургским правом. Магдебургское право или «Саксонский Образ» – это немецкий свод законов, ставший образцом для внутреннего устройства многих городов Польши и ВКЛ.

В 1387 году великий князь Йогайла пожаловал горожанам Вильнюса Магдебургское Право¹. Горожане за земельную собственность и занятия ремёслами должны были отбывать повинности непосредственно великому князю. Эта привилегия столице, позднее подтвержденная очередными правителями ВКЛ, создала условия для образования органов городского самоуправления, судов, профессиональных объединений: ремесленных цехов и купеческих гильдий.

В привилегии, с 1432 года данной Вильнюсу, впервые упоминаются должностные лица городского самоуправления: воит, бургомистры, радцы². Воита (в документах по латыни *advocatus*), чаще всего из шляхты, пожизненно назначал сам государь. Воит являлся одновременно главой исполнительной власти города и наместником великого князя. Одной из главных сфер деятельности воита была судебная функция. Он решал уголовные дела горожан, а суд магистрата (городской управы), состоящий из двух бургомистров и одиннадцати радцев, рассматривал гражданские иски, занимался административно-хозяйственными и финансовыми вопросами.

До середины XVI века власть воита в столице была неограничена. Решения в суде он принимал единолично. Воит имел право назначать любое наказание, в том числе и смертную казнь. Пока воита назначал сам великий князь, он ему и был подотчётен. Магистрат постоянно стремился ограничить полномочия воита. В 1536 году магистрат Вильнюса выхлопотал у Сигизмунда Старого привилегию, ставшую первым городским статутом (уставом)³. В нём утверждалось постоянное число бургомистров и радцев, устанавливался порядок их «сидения» в магистрате и вознаграждения⁴. В этой грамоте впервые упоминалась институция лавников (по латыни *scabine*). С этого времени лавники вместе с воитом должны были заседать в ратуше (здании магистрата) и решать главные судебные дела.

В 1551 году Сигизмунд Август утвердил городской устав (вилькер), в котором также были изложены главные правила деятельности воитовско-лавничего суда⁵. Одно из правил гласило, что воит, без ведома лавников, разбирал дела, в которых иск не превышал десяти коп грошей. Чаще всего воит такие дела рассматривал у себя дома. Воитовско-лавничий суд был судом первой инстанции. Юридические споры между горожанами он решал по магдебургскому праву, поэтому его еще называли магдебургским судом.

¹ Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai – V; 1979, p. 190.

² Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1841. T. 3, p. 219.

³ Kraszewski I. Wilno od początków jego do roku 1750 – Wilno, 1841. T. 3, p. 209.

⁴ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausią laikų iki Spalio revoliucijos – V; 1968, p. 69.

⁵ Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu Wilnowi nadanych – Wilno, 1788.

Магистрат не платил войту и лавникам жалования. Они получали доходы с судебных налогов. Например, была даже установлена плата за прочтение текста решения суда; чем он был длиннее, тем дороже надо было платить. Магистрат не имел права вмешиваться в те судебные дела, которые были в компетенции магдебургского суда. Реально на практике это правило нередко нарушалось. Нарушениям способствовало то обстоятельство, что войт – шляхтич, и члены магистрата – горожане, имели не равные политические права, а это мешало точно установить границы должностных полномочий.

В 1568 году Сигизмунд Август пожаловал членам виленского магистрата все привилегии, присущие шляхетскому сословию, а в 1610 году магистрат добился права выдвигать на должность войта четырёх своих кандидатов. Одного из них государь и утверждал. Так была поставлена точка в противостоянии виленского магистрата с войтом⁶.

Магдебургский суд решал уголовные, а также с ними связанные гражданские дела. Апелляции на решения этого суда поступали сначала в магистрат, а затем в Задворный Ассесорский суд. После раздела Речи Посполиты магдебургские суды не исчезли и дальше функционировали. Они были упразднены только в 1876 г.

Деятельность магдебургского (войтовско-лавничего) суда хорошо отражена в его актовых книгах. Он рассматривал дела горожан об убийствах, грабежах, кражах, нанесении оскорблений, колдовстве и т. д. В его компетенцию входило также оформление разных договоров: актов купли-продажи городских построек и земельных участков, завещаний, торговых сделок, реже описи имущества горожан. Эти документы являются важными источниками для научного исследования истории города Вильнюса, социально-правовых отношений его жителей, уровня преступности, быта и обычая.

Во второй половине XIX века, когда в Литве были упразднены магдебургские суды, их книги были перевезены в Виленский Центральный архив древних актов. В каталогах древних актов Н. Горбачевского и И. Спрогиса указаны 25 дел, принадлежащих Виленскому магдебургскому суду (Гор. № 5345 – 5369, Спр. № 5333 – 5357)⁷.

В 1983 году в Центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел Виленского магдебургского суда (фонд № 22). В результате проверки установлено, что по каталогу И. Спрогиса оказалось в наличии 24 дела, по описи № 2 – 6, а по описи № 3 – 1 дело. Отсутствовало по каталогу И. Спрогиса одно дело № 5336. Ввиду того, что розыск этого дела не дал положительных результатов, оно было снято с учёта архива.

Современные задачи научной обработки документов, незавершенность и недостатки каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса явились стимулом для нового систематического исследования древних актов. Первый этап этой работы – создание и усовершенствование отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ.

После усовершенствования новосформированной первой описи фонда № 22 «Виленский магдебургский суд», числится 25 единиц хранения. Часть дел описи из-за плохого физического состояния реставрированы. Это дела по каталогу И. Спрогиса № 5333, 5334, 5335, 5338, 5341, а дело № 5342 из-за большого объема разделено на две части. Каждая часть дела в описи получила отдельный инвентарный номер.

Дела первой описи фонда № 22 «Виленский магдебургский суд» по характеру документов однородны. Это актовые крепостные книги войтовско-лавничего суда. Крайние даты документов 1486 – 1799 года. Почти во всех книгах имеются реестры документов или внутренние описи, составленные еще в первой половине XIX века.

⁶ Jurginis J. Vilniaus miesto istorija nuo seniausiu laikų iki Spalio revoliucijos – V; 1968. p. 66.

⁷ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской – Вильна, 1872. p. 177.

Опись документов Виленского Центрального архива древних актов книг / сост. И. Спрогис – Вильна, 1901 – 1913. p. 189 – 190.

Несколько дел не соответствуют хронологическим рамкам, указанным в каталогах И. Спрогиса и Н. Горбачевского. Большинство документов XV – XVII вв. написаны на латинском языке. Это можно объяснить тем, что магдебургские суды, в отличие от других судов ВКЛ, в своей практике применяли не Литовский статут, а магдебургское право. Рядом с записями на латыни встречаются документы, написанные на старобелорусском, польском, изредка на немецком языках. Польский язык в делопроизводстве этого суда начинает преобладать только в начале XVIII века.

Во время фондирования дел первой описи фонда № 22 «Виленский магдебургский суд» установлено, что в ней имеется только одно нефондовое дело. Это актовая книга или верховный городской суд был учреждён в 1791 году. Он выполнял функции реорганизованного Задворного Ассесорского суда. В этот суд поступали жалобы горожан, несогласных с решениями судов магдебургий и магистратов.

В будущем будет проводиться работа по дальнейшему усовершенствованию фонда № 22 «Виленский магдебургский суд», которое предусматривает создание подробных географического, именного и тематическо-предметного указателей.